

lásával, mindezzel együtt a formateremtés szándékával is, mert Varró Dániel az SMS-versekkel, az e-mail szövegekkel új formákat kezdeményez, teljes összhangban mind a beszéd mai, technikai lehetőségeivel, mind pedig a líratörténet megőrzött szilánkjával. Hogy mindezen mély és fájdalmas irónia vonul végig, arról talán nem is kell külön szólni, hiszen arról szólnak Rácz Nóra különös szépségű illusztrációi a könyvben. Szándékosan leegyszerűsített formák és testek szabad mozgása a könyv lapjain, kígyózó megismétlődő vonalvezetés, „szív” és „desszert” együttese rajzolt (talált) jelekben kifejezve.

Losoncz Alpár

Egy kisebbségi a Vajdaságban

Tomislav Žigmanov: *Minimum in maximis. Zapisi s ruba o nerubnome.*
Zagreb, 2007

Tomislav Žigmanov Szabadkán élő filozófus, publicista, a közéletben gyakorta szereplő, bíráló kommentárookra is vállalkozó költő és prózaíró. Egyébiránt a magyar olvasók is találkozhattak már írásaival, például a *Híd* vagy a *Tiszatáj* hasábjain. Ha jól számolok, az esszékönyv, amely itt bemutatásra kerül, a szerző hetedik könyve. Tavaly e könyvet Horvátországban a legjobb, horvát nyelven írt esszékötetnek minősítették, és az értékelőbizottság külön kiemelte témaválasztásának gazdagságát, témáinak sajátosságát és az értelmezés nyelvének kidolgozottságát. Aki elolvassa ezt a könyvet, maga is meggyőződhet arról, hogy a bizottság tagjai helytálló módon formálták meg ítéletüket.

A könyv címe alighanem Adorno *Minima moralia* című művét idézi. Aféle feljegyzéseket tartalmaz, amelyek szétrajzó vonatkozásaik ellenére is, egy meghatározott beállítottságot tükröznek. Hogy világosabb legyenek: a szerző sajátosan megformált diskurzív pozíciója jelenti az írások közös nevezőjét.

Voltaképpen négy részből áll a könyv, és mindegyik rész latin jelzettel kezdődik: tempus, locus, modus, post scriptum, és ezek az esszék értelmezéseinek támpontjait jelentik. Az *első* rész valójában századfordulós számvetés, filozófiai hangoltságú diagnózis. A szerző leltárt készít a XX. század filozófiai irányulásairól, miközben utalásaival a politika tartományai felé mutat. Žigmanov számára blaszfémia az elmélet, amely hátat fordít a gyakorlatnak. Ugyanakkor melléfog az a beállítottság is, amely a számítgató pragmatizmus nevében az elméletet arra ítéli, hogy igazodjon a gyakorlathoz. Ezért Žigmanov azt teszi, amit tennie kell: az elmélet mélyén rejtőzködő társadalmi gya-

korlatra függeszti tekintetét. Azt gondolja, a gyakorlati filozófia hagyománya iránti vonzódása ékes példa erre, hogy az elmélet a gyakorlat legmagasabbrendű sűrítődése. Nem véletlen, hogy a gyakorlati filozófiával foglalkozó rész előkelő helyet foglal el a kötetben, és e tény nem magyarázható csupán a szerző professzionális érdeklődésével. Inkább e könyv gondolati ívét meghatározó logika jut itt kifejezésre. A szerző gondolkodásmódja bontakozik ki, aki pontosan ismeri saját meggyökerezettségét, meghatározottságának feltételrendszerét, ugyanakkor tisztában kíván lenni azokkal a kormeghatározó filozófiai meggyőződésekkel, amelyek helyzetünk kitapogatását teszik lehetővé.

A *második* rész első írása régi kérdést melegít fel (létezik-e még álom Közép-Európáról?). Teszi ezt azzal a céllal, hogy kritikai lamentációját megjelenítse. Hadd idézzek egy jellegzetes állítássorozatot: „félek, hogy itt a közép-európai tér legdélibb részein már régóta nincs álom Közép-Európáról... Errefelé, Közép-Európa egy nem-átgondolt térként létezik... Nagyon sokáig fennállt itt az a politikai arrogancia, amely nem kívánt szembenézni e kérdésekkel” (48).

E rész *második* tanulmánya (magyarul is napvilágott látott) a kanadai Will Kymlickának, a kortárs multikulturalizmus apostolának Szerbiában való „hirtelenszerű” megjelenésével foglalkozik. „Hirtelen”, „váratlan”, ez itt annyit tesz, hogy inkább eltűrt, mint várva várt. Vendég, aki előtt ugyan nem retesztelték el, ám nagyon óvatosan nyitották meg az ajtót, és akit alig-alig engedtek be a szobába. Abban a reményben nyílt meg az ajtó előtte, hogy e vendég gyorsan távozik. Hogy el lehet feledni, mintha nem is járt volna itt. Žigmanov ugyanis arra céloz, hogy a multikulturalizmus recepciója Szerbiában sohasem forrt ki, jóformán meg sem kezdődött. Minden híresztelés ellenére sem. Dacára a politikai szóvirágoknak. Bírálóiban részesítették a multikulturalizmust, mielőtt megismerték volna. Nem kívántak vele találkozni, ezért híján vagyunk a recepciónak. Kymlicka politikai filozófiájának az értelmezése Žigmanovnak a szerbiai állapotokat illető kritikai kedvét szolgálja, amely e könyv keretein belül, minden bizonnyal, ezen írásban jelenik meg a legrobusztusabb formában. Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy ne citáljam az egyik jellegzetes passzust: „a kortárs kihívások ritkán, mármint *sporadikusan* érintik a társadalomtudományokban ténykedőket, a tematikai újdonságokat az utóbbi időben a donációk logikája határozza meg, tehát egy probléma tárgygyá tevésének motivációját Szerbiában nem valamely liberális gondolkodó meggyőződése, hanem az adományozott pénz csörgése befolyásolja” (58).

A *második* rész harmadik írása kulcsfontosságú: a szerző diskurzív helyzetéről ad hírt. Általa nyerünk belátást egy beszédhelyzet mibenlétébe. Azaz megtapasztalhatjuk egy peremlétezés beszédmódját. Tárnya a határ paradoxális mivolta, a kizárások és befogadások társadalmi gyakorlata. A határ egyszerre jelent korlátozást, behatároltságot, de teremtő vonatkozást is. A határ egyszerre

akadály és lehetőség is. Hiszen minden azonosságképlet úgy teremt kötődést, hogy behatároltságával teremt és reprodukálja az identitást. A határnak ezen aspektusa megelőzi azt a kérdést, hogy képesek vagyunk-e nyitott azonosságot léteztetni, vagy a zárt identitások foglyai maradunk... A peremen mozgó, a központ hatalmi infrastruktúráját nem élvező ember számára a határok megsokszorozódnak, ő mindenütt határokat tapasztal, és határokba ütközik. Számára a határ-létezésben a korlátok túlsúlyba kerülnek. Mindezen aspektusoknak ott van a geopolitikai-társadalmi kontextusa, ott van a határokbán materializálódó politikai történelem: Szabadka, a határ közelsége, ugyanakkor átjárhatatlansága, a közelség és a távolság geopolitikai játéka.

A peremlétező, persze, elvetheti hivalkodásával a sulykot; itt nem ez történik, Žigmanov pontosan érzékeli az arányokat. Nem állítja a központ uralma helyébe a perem ellenuralmát, nem löki előtérbe az érem túloldalát. Pontosan tudja, hogy ez nem lenne egyéb, mint egy inverz gesztus. Nem enged tehát a szokványos csábításnak, hanem arra irányul, hogy újraírja a kettő, mármint a központ és a perem közötti viszonylatokat.

A *harmadik* rész roppant fontos kérdéskörrel indít. Lényegbevágó ugyanis, hogy e könyv egyik legfontosabb tanulmánya a hovatarozás kérdéskörét járja körül, méghozzá egy Szerbiában élő kisebbségi író szemzőgéből. Aki folytonosan arra kényszerül, hogy önmagát magyarázza, hogy valamilyen elképzelt fórum előtt önmagát igazolja. Aki számára mindig „adódik” a láthatóság tartományából való eltűnés, diskurzív kiszorítás, hiszen „láthatatlanná” válhat *mind* a szerbiai, *mind* a horvátországi, értsd, anyaországi nyilvánosság számára. A szerbiai irodalmi nyilvánosság számára, amennyiben anyanyelvén ír, nem integrálható, nem lehet irodalmi díjak kitüntetettje és címzettje. A horvátországi irodalmi nyilvánosság számára pedig egzotikum marad, amely (aki) immáron egy másfajta kulturális mintákat érvényesítő közeg részévé vált. Kihez tartozik, kikhez tartozhat a kisebbségi író? Vagy, hogy túlvezessem a gondolkodás fonalát az írói létezésen (és hogy megmaradjak a szerző etnikai távlatában): kihez/kikhez tartozott a horvát nemzetiségű Josif Pančić, aki megalapította a Szerb Akadémiát, kihez tartozik a horvát ajkú Frenki Simatović, a hírhedt vörös sapkás, aki meghatározó módon vett részt a kilencvenes évek erőszakexcessusaiban, és aki vádlottként szerepelt a hágai perekben stb.? Valószínűsíthető, hogy mindenki szívesen kisajátítaná az előbbi, és a saját közössége tagjaként tartaná számon, viszont fölöttébb kétséges, hogy ugyanez érvényes-e az utóbbi esetben is?

Minden hovatarozás valamilyen értelemképződéssel függ össze: a hovatarozás mindig értelmi vetületben jelenik meg számunkra. Ezenkívül a hovatarozás megerősítése értékálláspont is: a hovatarozásban mindig valamilyen értékperspektívát tapasztalunk, mert valamilyen értéket jelenít meg számunkra, még ha ez az érték instabil is alkalomadtán. Az író esetében nyilván különös jelentőségű, hogy művének értelemképződését a nyelvi tör-

ténések esztétikai távlatai határozzák meg. Ugyanakkor az írókra, irodalmakra vonatkozó kanonizációs műveletek aligha vonhatók ki az egymással szembeszegülő etikai-nemzeti-politikai ideológiák diskurzív konfliktusából. Aligha kell külön bizonygatnom, hogy Európa azon részén élünk, ahol az irodalmi azonosságképződés *politikailag* értelmezett „telítettsége” áll fenn. Az írók hovatarozása is diskurzív harctere a megosztó-kisajátító stratégiáknak, és a „jugoszláv” irodalomértelmezés különösen sok példát tud erre felsorakoztatni.

Mit is jelent ez? Kisajátítható-e az író? Kisajátítható-e a kisebbségi író? Ki az, aki kisajátíthatja a kisebbségi író? Milyen szerepkonstrukciók állnak fenn a kisebbségi író szempontjából? Žigmanov a következő kritériumokat hozza szóba: az irodalom vonatkozásában az irodalomhoz való tartozás szubsztanciális jellegű, amit nem lehet politikai-ideológiai szempontok függvényévé tenni. Az író az irodalomhoz tartozik. Az irodalom: infrastruktúra, intézményes közvetítettség, újrendeződő intertextualitás, értelmező párbeszéd, a folytonosság és a diszkontinuitás együttese, az elvárások és tapasztalatok viszonylatrendszer, amely a szerzők, olvasók, kritikusok összjátékaként jön létre, létesül, történik. Azaz, az író mindekelőtt szerves része a történő irodalom teremtői-befogadói jelentésképződményeinek, intertextuális-interszjektív alakzatainak. Ahol nem áll fenn az irodalom szervezethez, mondja Žigmanov, az irodalomhoz való hozzátartozás is elmarad. Nem nehéz kitalálni, hogy közben saját közösségére is gondol. A második kritérium szerint az író az olvasóhoz tartozik, ehhez azonban az szükségeltetik, hogy megteremtődjön az olvasóhoz való hozzáférés lehetősége. Más szóval élve: az olvasó is szociokulturális kategória, nem metafizikai kategóriák kivételése, hanem társadalmi erőket összegyűjtő értelmezési pozíció. A harmadik helyen áll a kultúra mércéje, amely e könyvben, helytálló módon, heterogén vonatkozások nyalábjaként áll össze. Különbségtermelői vonatkozásaira helyeződik a hangsúly. Ami nem jelenti azt, hogy a kultúrában ne jönnének létre hegemónikus tendenciák. Hovatovább, felállítható a szabály: minél homogénebb egy kultúra, annál hegemónikusabb a szerkezete. E hegemonia módozatait nem értelmezhetjük, amennyiben nem vesszük figyelembe a nemzeti elv pozícióját a jelenkor körülményei közepette. Mert aligha hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy meghatározott azonosságképletekhez való kötődés kedvezményekkel jár, azaz léteznek olyan kontextusok, amelyek egyenlőtlenül osztják el a kulturális erőforrásokat.¹ Ezért: „a nemzeti elv, mint a hovatarozás legitimációja az irodalom szempontjából másodlagos [...], ám az, ami meghatározza az irodalmat, pontosabban a szervezet és a rendszer, kivételes szerepet játszik az

---

¹ Žigmanov Vasko Popát említi, aki románul kezdett írni, de később szerb nyelven írt, és szerb íróként vált híressé.

irodalom távlataiban. Márpedig ezek nem neutrálisak nemzeti szempontból. Éppen itt lelünk rá az irodalomban tapasztalható nemzeti elv minimális szuverenitására...” (99).

A *harmadik* rész még két írást tartalmaz. Az első a bűn fogalmát taglalja (a szerbiai helyzet adja ismételtlen a kontextust), és egy vallásközi párbeszéd feltételeit dolgozza ki. A második írás a várossal foglalkozik, a város pusztulásáról értekezik, és egy városregény olvasatát szövi bele a textusba.

A könyv *negyedik* része leheletfinom reflexiókat gyűjt egybe a félelemtől, a szeretetről, az elkülönülésről, az időről. Legtöbbször Heideggert emlegeti a szerző, aligha véletlenül: az időre vonatkozó gondolatai itt is megjelennek, de a szabadkai határlétezés feltételeihez idomítva.

Nos, a szerző vajdasági horvát. E póre tény ily száraz és esetlen közlését nem a kimondás szándéka motiválta. Hanem az a mozzanat, hogy e tény folytonos értelmezése Žigmanov gondolkodásának fősodrában áll. Noha léteznek a szerzőnek olyan könyvei, amelyek a jelen esszékötethez képest sokkal közvetlenebbül tárgyalják a saját közösség politika- és kultúráképző stratégiáit, az itt tárgyalt kötet is bővelkedik idevágó megjegyzésekkel. Továbbá, Žigmanov (ön)megértési érdekeltsége döntően egy kisebbségi helyzethez kötődik, egy történelmi távlatot meghatározó tapasztalatrendszer felméréséhez és az ahhoz kapcsolódó kultúraideológiai-nemzetpolitikai és egyéni identifikációs stratégia kereséséhez, s ezért sem véletlen, hogy korunk dilemmái és az azokra adott válaszkísérletek egy kisebbségi kérdezhorizontban konstruálódnak meg. Milyenek e térben, ahol élünk, a kisebbségi közösségrepresentáció politikai és kulturális mintái? Milyenek az identitásképzés mechanizmusai?

Nem mulaszthatom itt el, hogy megemlítssem Žigmanovot, a lexikoníró, a saját kultúra kitartó archeológusát, a saját kultúra megnyilvánulásainak, minden releváns kulturális tényének szenvedélyes rögzítőjét, az elkötelezett rendszerezőt. És ott van Tomislav Žigmanov, a jogtíprások lejegyzője, a múltban és időnként most is fellángoló kisebbségellenességhez kapcsolódó megnyilvánulások dokumentálója. Megannyi esetben fejtette ki, hogy a vajdasági horvát kultúra híján van az átfogó intézményi infrastruktúrának, ami meghatározott szerepköröket egyének kompetenciakörébe utal. Žigmanovban valóban elevenen él az a gondolat, hogy a hagyomány nem adott, hanem feladott, hogy a hagyomány nem megmentést, hanem folytonos értelmezést igényel. Amikor egyéb, azaz nem ebben a könyvben található írásaiban újrakérdezi a múltat, és hatástörténeti érdeklődést tanúsít, akkor mindig a hagyomány beszédének újfajta megszólaltatása érdekli. A filológiai állhatatosság és hűség mindig kapcsolatban áll a hagyomány jellegének feladottságával.

Igen, elfogultság, etnikumféltség ez, kétségtelenül, méghozzá saját közössége vonatkozásában. Ugyanakkor a szerző rendelkezik olyan kultúrával, értelmezési beállítottsággal, amelyekkel ezt az elfogultságot ellensúlyozza.

Ennek formája a kritikai önértelmezés. Írásaiban ott van az igény, hogy bírálóan mérlegelje saját közösségének problémafeltáró és válaszadó képességeit, hogy fontolgassa, felismeri-e saját közössége a rá szabott lehetőségeket? Ami mindig kockázatot jelent, hiszen a belső kritika megvalósítója magára vállalja az ódiomot, hogy beszédmódját, a kritikát, mint megnyilvánulási formát egységbontónak minősítik. Nem azt követeli Žigmanov, hogy az értelmiséget valamilyen speciális primátus illesse meg, hiszen mélyen meg van győződve arról, hogy az individuális fellépés a közösség teljesítményén alapozódik, de hiszi azt, hogy az individuális felelősség nem szakítható el a kimondás kockázatától. A kritika feszültség, amely idegenné tehet akárkit, és bárkit szembesíthet az adott tapasztalati közösség rosszallásával és gyanúperével. A belül lévő idegenség többlete ez. Úgy is mondhatnánk, hogy Žigmanov a kettős peremléteezést járja körül esszéírásában: kisebbségnek lenni a kisebbségen belül, afféle peremkisebbségiként létezni a határ szorító szomszédságában... Hogyan lehet valaki kisebbségi Szerbiában/Vajdaságban? Hogyan lehet valaki *gondolkodó* kisebbségi, aki nem hagyja, hogy beleragadjon a felkínált-adódó szerepekbe, ugyanakkor kivételesen elkötelezett, ahogy mondtam már, saját közössége iránt? Hogyan lehet *kritikával*, jelesül a kalkuláción túllépő gondolkodással, kinyilvánítani ezt az elkötelezettséget?

Žigmanov észjárása, esszéírása minduntalan feleleveníti e kérdéseket, amelyek minden kisebbségi esetében felszínre kell hogy kerüljenek. Pontosan ebben rejlik a žigmanovi esszévezetés különös jelentősége számunkra is, akik más etnikulturális horizontok vonzásában ténykedünk. Žigmanov beállítottságának ugyanis fontos jegye, hogy írásmódja túlvezet a partikuláris meghatározottságokon, és a törvényszerűre, az univerzálisra (is) irányítja figyelmünket. Az esszékötet szerzője világos okfejtéssel, az esszé hanyatlás- és válságérzékelő logikájával, szituációtudatos kritikai attitűddel nyúl választott kérdéseire. Könyvének egyik tétje a kisebbségi reflexió kibontakoztatásának lehetősége, az el-eltűnő, önmaga létfeltételeit egyre kevésbé megragadó kisebbségi nyilvánosságban. A másik tétje annak a kérdésnek a meggondolása, amely a magaskultúra és a kisebbségi önfenntartás viszonylatát állítja homloktérbe, és kritikai meglátásai itt roppant erőteljeseknek bizonyulnak. A könyv ott válik el hangsúlyosan a köreinkben elszaporodó, az áldozat pózába belemerevedő lamentáció beszédmódjától, hogy feltételeket mérlegel, a kisebbségben való benne-állást a reflektált létezés lehetőségévé kívánja változtatni. A feladat abban áll ugyanis, hogy a kisebbségi létezés feszültségeit ne leplezzük el naiv összehangolásokkal, rövid távú meggondolásokkal, hanem tudatosan kibontsuk. Žigmanov a kisebbségi diskurzus esélyeire kérdez rá. Nem burkol semmit ködfelhőbe. Nem áttolja segítségül hívní az elméletet, és egyensúlyban tudja tartani a partikulárist és az univerzalist. Tanulságos esszékötet ez mindenki számára, aki kisebbségi diskurzusok lehetőségeiről és kisebbségi szerepformákról gondolkodik.